

Μελιγκοπούλου, Μ.Ε., & Τσάμη, Ε. (2023). Οι επιπτώσεις της πανδημίας στην λειτουργία, τις δοκιμές και το ρεπερτόριο των ελληνικών χορωδιών. Η σημασία της δια ζώσης διδασκαλίας και ορισμένες εναλλακτικές πρακτικές που απέφεραν θετικά αποτελέσματα. Στο Θ. Ράπτης & Ε. Περακάκη (Επιμ.), *Η Μουσική Εκπαίδευση σε έναν κόσμο που αλλάζει: Ταυτότητες, Αξίες, Εμπειρίες. Πρακτικά του 9ου Συνεδρίου της Ε.Ε.Μ.Ε.* (σσ. 196-208). Ε.Ε.Μ.Ε.

Οι επιπτώσεις της πανδημίας στην λειτουργία, τις δοκιμές και το ρεπερτόριο των ελληνικών χορωδιών. Η σημασία της δια ζώσης διδασκαλίας και ορισμένες εναλλακτικές πρακτικές που απέφεραν θετικά αποτελέσματα

Μαρία Έμμα Μελιγκοπούλου

Επίκουρη καθηγήτρια, TMET, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας
mariamelig@uom.edu.gr

Ελπίδα Τσάμη

Μεταπτυχιακή φοιτήτρια διεύθυνσης χορωδίας, TMET, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας
etsami1999@gmail.com

Περίληψη

Η περίοδος της πρόσφατης πανδημίας, η οποία επέβαλε συγκεκριμένους περιορισμούς στην καθημερινότητα μας, επέφερε σημαντικές επιπτώσεις και στο χώρο των καλών τεχνών και ειδικότερα της χορωδιακής πράξης. Χορωδίες όλου του κόσμου βίωσαν αναγκαστική απραξία, με αποτέλεσμα να δοκιμαστούν εναλλακτικοί τρόποι λειτουργίας τους ή να παραμείνουν σε αδράνεια για όλο το διάστημα της πανδημίας. Η παρούσα εμπειρική έρευνα αφορά τον τρόπο που αντιμετωπίστηκαν οι περιορισμοί της πανδημίας από τις Ελληνικές χορωδίες και η αυτοαξιολόγηση των διευθυντών χορωδιών για τις επιλογές τους. Η έρευνα έλαβε χώρα το Φεβρουάριο του 2022, εποχή κατά την οποία οι χορωδίες είχαν βιώσει ακριβώς δύο έτη μη συστηματικής λειτουργίας. Ερευνώνται οι εναλλακτικοί τρόποι λειτουργίας των χορωδιών μέσω διαδικτυακών χορωδιακών δοκιμών, ηχογραφημένης μελέτης, αλλά και η αναστολή λειτουργίας ορισμένων από αυτές. Γίνεται καταγραφή της διάρθρωσης της διαδικτυακής χορωδιακής δοκιμής, του τυχόν μουσικού – φωνητικού αποτελέσματος, του είδους του διδασκόμενου ρεπερτορίου, των συνεπειών στη συνοχή της ομάδας, των στόχων των διαδικτυακών δοκιμών καθώς απουσιάζει το ενδεχόμενο της μουσικής παράστασης και της αυτό-αξιολόγησης του κάθε διευθυντή χορωδίας για τον τρόπο που επέλεξε να διαχειριστεί την κατάσταση. Η έρευνα ολοκληρώνεται με την καταγραφή των συμπερασμάτων και προτάσεις για μελλοντική έρευνα και εξέλιξη του επιστημονικού πεδίου της διαχείρισης της χορωδιακής πράξης σε αντίξοες συνθήκες.

Λέξεις κλειδιά: έρευνα, πανδημία, ελληνικές χορωδίες, διαδικτυακή χορωδιακή πρόβα, αναστολή χορωδιακής λειτουργίας

The effects of the pandemic on the operation, rehearsals and artistic activity of Greek choirs. The importance of live teaching and some alternative practices that brought positive results

Maria Emma Meligopoulou

Assistant Professor, Department of Music Science & Art, University of Macedonia
mariamelig@uom.edu.gr

Elpida Tsami

Postgraduate student in "Music Sciences and Arts", University of Macedonia
etsami1999@gmail.com

Abstract

The period of the recent pandemic, which imposed certain restrictions on our daily lives, also had a significant impact on the fine arts and especially on choral performance. Choirs all over

the world experienced forced inactivity, resulting to the application of alternative ways of operating or to an inactive status for the duration of the pandemic. This empirical research is focusing on how Greek choirs coped with the constraints of the pandemic and the self-evaluation of choir directors on their choices. The research took place in February 2022, a time when choirs had experienced exactly two years of non-systematic operation. The research explores alternative ways of choral operation through online rehearsals, recorded study, or suspension. A record is made of the structure of the online choral rehearsal, the potential musical-vocal outcome, the type of repertoire taught, the consequences for choral members cohesion, the aims of the online rehearsal as the possibility of musical performance is absent, and the self-evaluation of each choir director on the way he/she chose to handle the situation. The research concludes with the conclusions and recommendations for further future research and development of choral operation in adverse conditions.

Keywords: research, pandemic, Greek choirs, online choral rehearsal, choral suspension

Εισαγωγή

Τα τελευταία δύο χρόνια βιώσαμε τις επιπτώσεις της πανδημίας τόσο στον τομέα της υγείας όσο και στους αναγκαστικούς περιορισμούς που επέφερε στην καθημερινότητά μας. Ένας από τους τομείς που επλήγη σημαντικά ήταν η μουσική εκπαίδευση – διδασκαλία και το γενικότερο καλλιτεχνικό έργο όλων των φορέων του πολιτισμού. Ορχήστρες, μπαλέτα, θέατρα, χορωδίες, ωδεία παρέμειναν αδρανή για δύο συνεχείς καλλιτεχνικές περιόδους με ένα μικρό διάλειμμα το καλοκαίρι του 2021.

Σε αυτό το πλαίσιο επιχειρείται να αποτυπωθεί πιο ειδικά ο τρόπος που οι συνάδελφοι διευθυντές χορωδιών διαχειρίστηκαν τον τρόπο λειτουργίας της χορωδίας τους κάτω από τις ειδικές αυτές συνθήκες στον ελληνικό χώρο. Παρεμφερείς έρευνες έγιναν στην Αγγλία, τη Σκανδιναβία, τις Η.Π.Α. κ.λπ. και αναδεικνύουν στοιχεία τόσο σχετικά με τη λειτουργία των χορωδιών όσο και στοιχεία που αφορούν το ψυχο-συναισθηματικό στοιχείο των χορωδιών. Η παρούσα έρευνα παρόλα αυτά, επικεντρώνεται στην ελληνική πραγματικότητα και αναζητά τις μεθόδους που εφαρμόστηκαν από τους Έλληνες διευθυντές χορωδιών και την αυτό-αξιολόγησή τους, αναφορικά με τα αποτελέσματα που απέφεραν στις χορωδίες τους.

Η μεθοδολογία της έρευνας

Η έρευνα αναζητούσε ποσοτικά και ποιοτικά δεδομένα. Τα ποσοτικά δεδομένα αναζητήθηκαν με ερωτήσεις πολλαπλής επιλογής και τα ποιοτικά από ερωτήσεις σύντομης ανάπτυξης και αναλύθηκαν χωριστά. Λόγω του μικρού ερευνητικού δείγματος της παρούσας μελέτης δεν επιχειρήθηκε συνδυασμός των δύο μορφών δεδομένων με προσέγγιση μεικτών μεθόδων. Τα ποσοτικά δεδομένα αναλύθηκαν με τη χρήση περιγραφικών στατιστικών στοιχείων και οι απαντήσεις στις ερωτήσεις σύντομης απάντησης αναλύθηκαν με τη μέθοδο επαγωγικής θεματικής ανάλυσης (Braun & Clarke, 2022). Παρόλο που οι ερωτήσεις της έρευνας ήταν δομημένες, επιλέχθηκε μια επαγωγική προσέγγιση (καθοδηγούμενη από τα δεδομένα και όχι από τις προϋπάρχουσες υποθέσεις των δύο ερευνητριών), ώστε να επιτραπούν νέες ή απροσδόκητες ιδέες από τα δεδομένα. Αρχικά, η δεύτερη των συγγραφέων εξήγαγε τις απαντήσεις σύντομης απάντησης σε ένα φύλλο excel και κατόπιν, οι απαντήσεις σύντομης ανάπτυξης εισήχθησαν σε λογισμικό MAXQDA (<https://www.maxqda.com/>) και κωδικοποιήθηκαν επαγωγικά. Κατόπιν, ομαδοποιήθηκαν σε θεματικές ενότητες, και εκτέθηκαν όπως παρουσιάζονται στις παρακάτω ενότητες.

Παρουσίαση της έρευνας

Ποσοτικά ερωτήματα

Τα υποκείμενα της έρευνας, η οποία διεξήχθη μέσω ερωτηματολογίου το Φεβρουάριου του 2022, αποτέλεσαν διευθυντές χορωδιών, μέλη κάποιου οργανωμένου φορέα χορωδιών (Στέγη Χορωδιών, Ένωση Διευθυντών χορωδιών κ.λπ.) που διευθύνουν πολυφωνική χορωδία και έχουν έδρα στην Ελλάδα. Η αναζήτησή τους έγινε με ανοιχτή πρόσκληση, μέσω των φορέων τους, στην οποία ανταποκρίθηκαν συνολικά 84 άτομα που πληρούσαν τις προϋποθέσεις του δείγματος: είχαν έδρα στην Ελλάδα και ήταν ενεργοί διευθυντές χορωδίας.

Όπως φαίνεται από τον παρακάτω πίνακα, η πλειοψηφία των διευθυντών χορωδιών που αποκρίθηκαν στην έρευνα είναι γυναίκες. Το στοιχείο αυτό, είναι μάλλον αναμενόμενο, καθώς ο αριθμός των γυναικών διευθυντών χορωδιών στην Ελλάδα τείνει να είναι μεγαλύτερος από των ανδρών, με βάση στοιχεία από συναφή έρευνα της πρώτης ερευνητριας (Μελιγκοπούλου, 2019).

Πίνακας 1. Φύλο συμμετεχόντων στην έρευνα

ΦΥΛΟ	N	%
ΑΝΔΡΕΣ	26	31,0
ΓΥΝΑΙΚΕΣ	58	69,0
ΣΥΝΟΛΟ	84	100,0

Ο πίνακας 2 αναφέρεται στην ηλικιακή ομάδα των διευθυντών χορωδιών. Η μέση ηλικία, όπως προκύπτει, κυμαίνεται ανάμεσα στα 35-64 έτη, με έναν πιο ισχυρό πυρήνα στην ηλικιακή ομάδα των 45-54, ενώ παρατηρείται κατακόρυφη πτώση στις μεγαλύτερες ηλικιακές ομάδες. Παρόλα αυτά, είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι παρατηρούνται ενεργοί διευθυντές πολυφωνικών χορωδιών άνω των 65 ετών, 4 από τους οποίους ανταποκρίθηκαν στην παρούσα έρευνα.

Πίνακας 2. Ηλικιακές ομάδες συμμετεχόντων στην έρευνα

ΗΛΙΚΙΑΚΗ ΟΜΑΔΑ	N	%
25 - 34	3	3,5
35 - 44	20	24,0
45 - 54	40	48,0
55 - 64	17	20,0
65 - 74	4	4,5
75 - 90	0	0,0
ΣΥΝΟΛΟ	84	100,0

Αναφορικά με το είδος των χορωδιών, η παλέτα απαντήσεων είναι εξαιρετικά διευρυμένη και αυτό το εύρημα θεωρείται σημαντικό, διότι συλλέγονται απαντήματα από αντιπροσώπους διαφορετικών χορωδιακών σχημάτων, στοιχείο που ενισχύει την αξιοπιστία των αποτελεσμάτων της έρευνας. Τη μερίδα του λέοντος έχουν οι μικτές ερασιτεχνικές χορωδίες και

οι κοινοτικές παιδικές – νεανικές, ενώ ακολουθούν αυτές των ωδείων, των σχολείων & μουσικών σχολείων, χορωδίες ατόμων τρίτης ηλικίας, πανεπιστημίων, καθώς και μία επαγγελματική χορωδία.

Πίνακας 3. Είδη χορωδιών

ΕΙΔΟΣ ΧΟΡΩΔΙΑΣ	N	%
Σχολική	10	12,0
Παιδική – νεανική	17	20,0
Ωδείου	13	15,0
Ενηλίκων (κοινοτική)	36	43,0
Ατόμων τρίτης ηλικίας	3	4,0
Πανεπιστημιακή	3	4,0
Επαγγελματική	1	1,0
Άλλο	1	1,0
ΣΥΝΟΛΟ	84	100,0

Τέλος, ένα ακόμη στοιχείο που ενισχύει την αξιοπιστία των αποτελεσμάτων της έρευνας αποτελεί το γεγονός ότι οι συμμετέχοντες διευθυντές χορωδιών προέρχονται από όλες τις γεωγραφικές ζώνες της χώρας: αστικές, ημιαστικές, αγροτικές.

Πίνακας 4. Έδρα χορωδιών

ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΠΕΡΙΟΧΗ ΕΔΡΑΣ ΤΗΣ ΧΟΡΩΔΙΑΣ	N	%
>200.000	35	42,0
80.00 – 200.000	15	18,0
50.000 – 80.000	6	7,0
10.00 – 50.000	18	21,0
Έως 10.000	10	12,0
ΣΥΝΟΛΟ	84	100,0

Ποιοτικά ερωτήματα

Το πρώτο ποιοτικό ερώτημα αφορούσε τον τρόπο διαχείρισης της χορωδιακής λειτουργίας κατά την επίμαχη περίοδο της πανδημίας. Από τις απαντήσεις προέκυψε ότι δύο ήταν οι κύριες επιλογές: η αναστολή λειτουργίας, η οποία αποτέλεσε ποσοστιαία την πρώτη επιλογή και η διαδικτυακή πρόβα.

Πίνακας 5. Διαχείριση χορωδιακής λειτουργίας

ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΧΟΡΩΔΙΑΚΗΣ ΛΕΙΤΟΥΡΧΙΑΣ	N	%
Διαδικτυακές πρόβες	30	35,5
Αναστολή λειτουργίας	39	46,5
Αποστολή ηχογραφημένης μελέτης	6	7,0
Συνδυασμός των παραπάνω	6	7,0
Άλλο: ζωντανές πρόβες με μάσκα + αποστάσεις (ή σε ομάδες φωνών)	3	4,0
ΣΥΝΟΛΟ	84	100,0

Το δεύτερο ποιοτικό ερώτημα επικεντρώθηκε στην κατηγορία των χορωδιών που επέλεξαν να λειτουργήσουν διαδικτυακά και ερευνήθηκε η πιθανή επίπτωση στον αριθμό συμμετεχόντων χορωδιών σε σχέση με την προ της πανδημίας κατάσταση. Διαπιστώνεται ότι κύρια συνέπεια της διαδικτυακής πρόβας ήταν η μικρή ή μεγαλύτερη απώλεια έμφυχου υλικού.

Πίνακας 6. Αυξομείωση αριθμού συμμετεχόντων χορωδιών

ΑΥΞΟΜΕΙΩΣΗ ΑΡΙΘΜΟΥ ΧΟΡΩΔΩΝ ΜΕ ΤΗΝ ΕΠΙΛΟΓΗ ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΗΣ ΠΡΟΒΑΣ	N	%
Σταθερός αριθμός	9	21,5
Αύξηση	0	0,0
Μικρή μείωση	22	52,5
Μεγάλη μείωση	11	26,0
ΣΥΝΟΛΟ	42	100,0
<u>[Αφορά μόνο τις χορωδίες που λειτουργήσαν διαδικτυακά ή ΚΑΙ διαδικτυακά]</u>		

Σε μια προσπάθεια να συνδεθεί η μείωση του αριθμού των χορωδιών με το είδος διαχείρισης της λειτουργίας της χορωδίας, ερευνήθηκε η πιθανή απώλεια χορωδιών από τις χορωδίες που είχαν αναστείλει τη λειτουργία τους. Όπως διαφαίνεται από τον Πίνακα 7, οι χορωδίες που ανέστειλαν τη λειτουργία τους σημείωσαν μικρότερες απώλειες όταν επαναλειτούργησαν. Ένα ενθαρρυντικό εύρημα είναι και η αύξηση των χορωδιών στο 10% των χορωδιών που επανήλθε σε λειτουργία από αναστολή.

Πίνακας 7. Διαμόρφωση αριθμού χορωδών μετά την αναστολή λειτουργίας.

ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΑΡΙΘΜΟΥ ΧΟΡΩΔΩΝ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΝΑΣΤΟΛΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ	N	%
Σταθερός αριθμός	11	28,5
Αύξηση	4	10,0
Μικρή μείωση	18	46,0
Μεγάλη μείωση	6	15,5
ΣΥΝΟΛΟ	39	100,0
[Αφορά μόνο χορωδίες που ήταν σε αναστολή λειτουργίας]		

Το επόμενο ποιοτικό ερώτημα αναφερόταν στο πιθανό αποτέλεσμα που απέφερε στη φωνητική τεχνική των χορωδών η διαδικτυακή πρόβα. Τα στοιχεία απεικονίζουν πρακτική αδυναμία αποτελεσματικής φωνητικής καλλιέργειας, καθώς απουσιάζουν οι συνθήκες της δια ζώσης διδασκαλίας: φυσική φωνή του δασκάλου, φωνητικοί αρμονικοί, δυναμικές, χρώμα, χροιά, αναπνοές, κ.λπ.. Τα παραπάνω στοιχεία δεν μπορούν να μεταδοθούν επαρκώς μέσω διαδικτυακής σύνδεσης. Επιπλέον, είναι αδύνατη και η σύμπραξη των χορωδών (χορωδιακή πειθαρχία, χορωδιακή αναπνοή, φραζέ, δυναμικές διακυμάνσεις, μίξη και φωτεινότητα χορωδιακού ήχου κ.λπ.), λόγω του τεχνικού προβλήματος της καθυστέρησης του ήχου (*latency*) που παρατηρείται στις διαδικτυακές πλατφόρμες.

Πίνακας 8. Πρόοδος φωνητικής τεχνικής μέσω διαδικτυακής πρόβας.

ΠΡΟΟΔΟΣ ΦΩΝΗΤΙΚΗΣ ΤΕΧΝΙΚΗΣ ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΗΣ ΠΡΟΒΑΣ	N	%
Πρόοδος	6	14,0
Στασιμότητα	20	48,0
Αποδυνάμωση	16	38,0
ΣΥΝΟΛΟ	42	100%
[Αφορά μόνο χορωδίες που λειτούργησαν διαδικτυακά]		

Το επόμενο στοιχείο που εξετάστηκε ήταν το είδος χορωδιακής μουσικής που επιχειρήθηκε να διδαχθεί μέσω διαδικτυακής πλατφόρμας. Αποτελεί θετική διαπίστωση το γεγονός ότι οι διευθυντές χορωδιών προσέγγισαν μια αρκετά διευρυμένη γκάμα χορωδιακής μουσικής, με προτίμηση ιδίως στην έντεχνη ελληνική και τη λόγια χορωδιακή μουσική, ενώ οι πρακτικές δυσκολίες διδασκαλίας χορωδιακής μουσικής ποπ – ροκ και *ethnic*, οι οποίες έχουν κατά κύριο λόγο οργανική συνοδεία και/ή στοιχεία χορωδιογραφίας, συγκράτησαν τα ποσοστά επιλογής τους σε αρκετά χαμηλότερα ποσοστά. Στον Πίνακα 9 απεικονίζονται οι πολλαπλές επιλογές ρεπερτορίου των 42 χορωδιών που λειτούργησαν διαδικτυακά.

Πίνακας 9. Διαδικτυακά διδασκόμενο ρεπερτόριο

ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΑ ΔΙΔΑΣΚΟΜΕΝΟ ΡΕΠΕΡΤΟΡΙΟ	N	%
Κλασικό – λόγιο (Αναγέννηση - σύγχρονη εποχή)	19	45,5
Έντεχνο ελληνικό	25	59,5
Ποπ - ροκ	11	26,0
Folklore - ethnic	11	26,0
Άλλο: μόνο φωνητικές ασκήσεις	1	2,0
[Μόνο οι 42 χορωδίες που λειτούργησαν διαδικτυακά - πολλαπλές επιλογές]		

Το επόμενο ερώτημα ήταν ποσοτικό και αφορούσε την πραγματική κατάσταση λειτουργίας των χορωδιών κατά την περίοδο διεξαγωγής της έρευνας τον Φεβρουάριο του 2022. Διαπιστώθηκε ότι το 82% των χορωδιών λειτουργεί πλέον σε σταθερή, διαζώσης βάση, στοιχείο που αναδεικνύει την αναγκαιότητα και ανωτερότητα της ζωντανής σε σχέση με τη διαδικτυακή πρόβα. Η πρακτική της διαδικτυακής πρόβας με άλλα λόγια, αποδείχθηκε ως επιλογή ανάγκης και εγκαταλείφθηκε μόλις οι συνθήκες το επέτρεψαν, ενώ οι 3 χορωδίες που εμφανίζονται να λειτουργούν ακόμη αποκλειστικά διαδικτυακά, είναι χορωδίες ατόμων τρίτης ηλικίας.

Πίνακας 10. Κατάσταση λειτουργίας της χορωδίας κατά την περίοδο διεξαγωγής της έρευνας

ΤΡΕΧΟΥΣΑ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ ΤΗΣ ΧΟΡΩΔΙΑΣ - ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2022.	N	%
Δια ζώσης σε τακτική βάση	69	82
Δια ζώσης σε ευκαιριακή βάση	5	6,0
Εναλλακτικά δια ζώσης - διαδικτυακά	3	3,5
Μόνο διαδικτυακά	3	3,5
Η χορωδία είναι ακόμη σε αναστολή λειτουργίας	4	5,0
ΣΥΝΟΛΟ	84	100,0

Με δεδομένη τη διαζώσης (επα-)λειτουργία των χορωδιών, αυτό που επιχειρήθηκε να ερευνηθεί ήταν η κατάσταση της φωνητικής τεχνικής των χορωδιών που συμμετείχαν σε χορωδίες που προηγουμένως είχαν αναστείλει τη λειτουργία τους. Επέφερε εν τέλει η αναστολή λειτουργίας σημαντικές, συγκρίσιμες ή μικρότερες απώλειες στη φωνητική τεχνική των χορωδιών σε σχέση με τη διαδικτυακή λειτουργία; Από τα στοιχεία προκύπτει ότι το 43,5% επανέρχεται με ταχείς ρυθμούς, παρόλα αυτά το 31% διαπιστώνει ότι οι χορωδοί χρειάζονται συστηματική φωνητική επανεκπαίδευση, καθώς η αναγκαστική φωνητική αργία ατόνησε την τεχνική τους.

Πίνακας 11. Φωνητικό επίπεδο χορωδών μετά τη λήξη αναστολής λειτουργίας

ΦΩΝΗΤΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ ΧΟΡΩΔΩΝ ΜΕΤΑ ΤΗ ΛΗΞΗ ΑΝΑΣΤΟΛΗΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ ΤΗΣ ΧΟΡΩΔΙΑΣ	N	%
Επανέρχεται με ταχείς ρυθμούς	17	43,5
Έχει πέσει και χρειάζεται συστηματική επανεκπαίδευση	12	31,0
Παρέμεινε σταθερό	5	13,0
Η χορωδία διαλύθηκε και ξεκινάτε από την αρχή	1	2,5
Η χορωδία είναι ακόμη σε αναστολή	4	10,0
ΣΥΝΟΛΟ	39	100,0

Ακολούθως, το ίδιο ερώτημα τέθηκε στις χορωδίες που λειτούργησαν διαδικτυακά και τα απαντήματα είναι συγκρίσιμα: οι χορωδοί επανέρχονται με ταχείς ρυθμούς, το ποσοστό αυτών που έχουν ανάγκη επανεκπαίδευσης εμφανίζεται λίγο υψηλότερο, στοιχείο που αναδεικνύει την πρακτική αδυναμία ουσιαστικής φωνητικής εκπαίδευσης μέσα από διαδικτυακές πλατφόρμες ευρείας χρήσης. Το κοινό αποτέλεσμα και για τις δύο κατηγορίες χορωδιών είναι ότι, είτε μετά την αναστολή είτε μετά τη διαδικτυακή λειτουργία, διαπιστώνεται ανάγκη φωνητικής επανεκπαίδευσης των χορωδών.

Πίνακας 12. Φωνητικό επίπεδο χορωδών μετά τη λήξη διαδικτυακής λειτουργίας

ΦΩΝΗΤΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ ΧΟΡΩΔΩΝ ΜΕΤΑ ΤΗ ΛΗΞΗ ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΗΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ ΤΗΣ ΧΟΡΩΔΙΑΣ	N	%
Επανέρχεται με ταχείς ρυθμούς	19	45,2
Έχει πέσει και χρειάζεται συστηματική επανεκπαίδευση	18	43,0
Παρέμεινε σταθερό	3	7,0
Η χορωδία διαλύθηκε και ξεκινάτε από την αρχή	2	5,0
ΣΥΝΟΛΟ	42	100,0

Το επόμενο ερώτημα διερευνά τον τρόπο που αντιλήφθηκαν οι διευθυντές χορωδιών την ψυχο-συναισθηματική κατάσταση των χορωδών, κατά την επαναφορά της δια ζώσης λειτουργίας. Από τον πίνακα προκύπτει ότι η αναστολή δεν εκτόνωσε αξιολημείωτα αρνητικά συναισθήματα, αλλά μάλλον οι χορωδοί έδειξαν κατανόηση στην επιλογή του μαέστρου και τον στηρίζουν με την παρουσία και συμμετοχή τους κατά την επαναλειτουργία της χορωδίας.

Πίνακας 13. Ψυχοσυναισθηματική κατάσταση χορωδών μετά τη λήξη αναστολής λειτουργίας της χορωδίας

ΨΥΧΟ-ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΧΟΡΩΔΩΝ ΜΕΤΑ ΤΗ ΛΗΞΗ ΑΝΑΣΤΟΛΗΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ ΤΗΣ ΧΟΡΩΔΙΑΣ	N	%
Συναισθήματα θυμού ή απογοήτευσης για την επιλογή του μαέστρου να θέσει τη χορωδία σε αναστολή λειτουργίας.	1	3,5
Συναισθήματα χαράς και ενθουσιασμού για την επιστροφή στη δια ζώσης χορωδιακή πρόβα	32	91,5
Διακοπή συμμετοχής στη χορωδία λόγω της απογοήτευσης από την αναστολή	1	3,5
Έκφραση παραπόνων και διαμαρτυρίας προς το μαέστρο για την επιλογή του να αναστείλει τη λειτουργία της χορωδίας	1	3,0
ΣΥΝΟΛΟ (36 = 42 – 6 που είναι ακόμη σε αναστολή κατά τη διεξαγωγή της έρευνας)	35	100,0

Το επόμενο ερώτημα αφορούσε τις χορωδίες που λειτουργούσαν διαδικτυακά. Ερευνήθηκε η διάρθρωση της πρόβας και η κατανομή του λειτουργικού της χρόνου. Όπως προκύπτει, η συντριπτική πλειοψηφία επιλέγει φωνητική προθέρμανση ακολουθούμενη από τη διδασκαλία των έργων, από την οποία απουσιάζει η ομαδική - χορωδιακή απόδοση, καθώς κάτι τέτοιο δεν είναι τεχνικά εφικτό. Παρόλα αυτά, το 14% απάντησε ότι επιχείρησε την ομαδική απόδοση του έργου, κατά την οποία οι χορωδοί τραγουδούσαν από το σπίτι υπό την καθοδήγηση του μαέστρου, αλλά με κλειστά μικρόφωνα. Έτσι βίωναν την ομαδική καθοδήγηση, αλλά όχι και την ομαδική απόδοση – ερμηνεία των έργων. Επιπλέον, το 19% ανέφερε ότι έλεγχε το επίπεδο εκμάθησης των έργων μέσω της αποστολής ηχογραφημένης μελέτης από τον κάθε χορωδό.

Τέλος, αποτελεί ιδιαίτερα ενδιαφέρον στοιχείο η διαπίστωση ότι το 14% των χορωδιών δεν ακολουθούσε τη διαδικασία μιας τυπικής χορωδιακής πρόβας, αλλά εστίαζε στη συζήτηση με τους χορωδούς και στην προσπάθεια να διατηρηθεί η ενότητα της ομάδας και η επικοινωνία μεταξύ των χορωδών και του μαέστρου, καθώς η φυσική συνένωση και σύμπραξη ήταν αδύνατη.

Πίνακας 14. Διάρθρωση διαδικτυακής χορωδιακής πρόβας

ΔΙΑΡΘΡΩΣΗ ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΗΣ ΧΟΡΩΔΙΑΚΗΣ ΠΡΟΒΑΣ	N	%
Μόνο προθέρμανση και φωνητικές ασκήσεις	2	5,0
Προθέρμανση – φωνητικές ασκήσεις – διδασκαλία έργων	20	48,0
Προθέρμανση – φωνητικές ασκήσεις – διδασκαλία έργων – ομαδική απόδοση	6	14,0
Διδασκαλία του μαέστρου και αποστολή ηχογράφησης από τους χορωδούς	8	19,0
Απλή συζήτηση με τους χορωδούς	6	14,0
ΣΥΝΟΛΟ	42	100,0

Το επόμενο ερώτημα εστίαζε στην αυτό-αξιολόγηση της διαδικτυακής πρόβας. Το ζητούμενο ήταν να καταγραφεί από τους ίδιους τους διευθυντές χορωδιών το αποτέλεσμα της επιλογής τους για διαδικτυακή λειτουργία. Παρά το γεγονός ότι στον προηγούμενο πίνακα υπερέχει η επιλογή της διενέργειας χορωδιακής πρόβας, οι διευθυντές χορωδιών καταγράφουν ότι το κύριο όφελος ήταν πρωτίστως ψυχοσυναισθηματικό και δευτερευόντως μουσικό – φωνητικό. Η ενότητα της ομάδας, η διαδικτυακή επικοινωνία και διάδραση των μελών της χορωδίας αποτελούν τα κυρίαρχα στοιχεία της διαδικτυακής πρόβας, ενώ στα μουσικά οφέλη αναφέρονται η ατομική μουσική – φωνητική πρόοδος με την αποστολή της ηχογραφημένης μελέτης και η εκμάθηση νέου ρεπερτορίου.

Πίνακας 15. Αυτοαξιολόγηση διαδικτυακής πρόβας

ΑΥΤΟΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΗΣ ΠΡΟΒΑΣ	N	%
Η χορωδία έγινε καλύτερη	5	12,0
Η χορωδία ωφελήθηκε περισσότερο ψυχολογικά και δευτερευόντως μουσικά - φωνητικά	26	62,0
Η χορωδία αποδυναμώθηκε μουσικά - φωνητικά	6	14,0
Η χορωδία αποδυναμώθηκε μουσικά και ψυχολογικά	5	12,0
ΣΥΝΟΛΟ	42	100,0

Αυτοαξιολόγηση ζητήθηκε και από τους διευθυντές χορωδίας για την απόφασή τους να θέσουν τη λειτουργία των χορωδιών τους σε αναστολή. Από τον Πίνακα 16 συνάγεται ότι η συντριπτική πλειοψηφία αξιολογεί ότι η αναστολή δεν αποτέλεσε σημαντικό λόγο αποδυνάμωσης της ομάδας, ενώ περίπου οι μισοί (46,5%) υποστηρίζουν ότι η απόφασή τους ήταν ορθή και εκτιμούν ότι η διαδικτυακή πρόβα δεν μπορεί να αποφέρει ουσιαστικό μουσικό – φωνητικό αποτέλεσμα.

Πίνακας 16. Αυτοαξιολόγηση επιλογής θέσης της χορωδίας σε αναστολή λειτουργίας

ΑΥΤΟΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΠΙΛΟΓΗ ΑΝΑΣΤΟΛΗΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ ΤΗΣ ΧΟΡΩΔΙΑΣ	N	%
Ήταν εσφαλμένη επιλογή. Η χορωδία θα έπρεπε να είχε λειτουργήσει διαδικτυακά	2	7,5
Η χορωδία δεν ζημιώθηκε σημαντικά	11	31,0
Ήταν ορθή. Δεν πιστεύω στην αποτελεσματικότητα της διαδικτυακής πρόβας	18	46,5
Η επιλογή αποδυνάμωσε ψυχολογικά και μουσικά τη χορωδία	4	15,0
ΣΥΝΟΛΟ [35 = 39 – 4 που είναι ακόμη σε αναστολή]	35	100

Η έρευνα ολοκληρώθηκε με ένα ερώτημα που αφορά το μέλλον: «Θα επιλέγατε εκ νέου τη διαδικτυακή λειτουργία της χορωδίας σας σε περίπτωση νέας πανδημίας ή αδυναμίας πραγματοποίησης ζωντανής πρόβας;» Από τον πίνακα προκύπτει μια επιφυλακτική διάθεση: μόνο ένας στους 4 διευθυντές χορωδίας απαντά ότι θα την επέλεγε ανεπιφύλακτα, ενώ η συντριπτική πλειοψηφία εκφράζει επιφύλαξη, άρνηση ή

θέτει όρους, στοιχεία που απεικονίζουν το αποτύπωμα που άφησε η πραγματικότητα που βίωσαν με τη διαδικτυακή πρόβα.

Πίνακας 17. «Θα επιλέγατε τη διαδικτυακή πρόβα σε μια νέα κατάσταση πανδημίας ή αδυναμίας πραγματοποίησης ζωντανής πρόβας;»

«Θα επιλέγατε τη διαδικτυακή πρόβα σε μια νέα κατάσταση πανδημίας ή αδυναμίας πραγματοποίησης ζωντανής πρόβας;»	N	%
ΝΑΙ	24	28,5
ΟΧΙ	25	30,0
Μόνον εφόσον τεχνολογικά υπάρξει ηχητικός συντονισμός	24	28,5
Δεν είμαι σίγουρος-η – ίσως ευκαιριακά	8	9,5
Δεν απαντώ	3	3,5
ΣΥΝΟΛΟ	84	100,0

Συμπεράσματα

Μέσα από την εξαγωγή, παρουσίαση και μελέτη των αποτελεσμάτων της παραπάνω έρευνας, στην οποία συμμετείχαν 84 διευθυντές χορωδιών από διάφορες γεωγραφικές περιοχές και ζώνες (αστικές – ημιαστικές – αγροτικές) της Ελλάδας, εξάγονται ορισμένα ενδιαφέροντα συμπεράσματα:

- Η πανδημία αποτέλεσε μια πρωτόγνωρη δοκιμασία για τις χορωδίες, οι οποίες βρέθηκαν στη δεινή θέση να αδυνατούν να λειτουργήσουν με τον τυπικό διαζώσης τρόπο.
- Αποδυναμώθηκε το δυναμικό των χορωδιών, επήλθε φωνητική στασιμότητα ή και επιδείνωση της φωνητικής τεχνικής των χορωδών και αδυναμία χορωδιακής σύμπραξης και κατάλληλης μουσικής ερμηνείας των διδασκόμενων έργων.
- Οι χορωδίες διαχωρίστηκαν σε δύο κύριες ομάδες ως προς τον τρόπο διαχείρισης των εκτάκτων συνθηκών της πανδημίας: α) σε αυτές που ανέστειλαν πλήρως τη λειτουργία τους και σε αυτές που επιχείρησαν τη διαδικτυακή λειτουργία. Από την πρώτη ομάδα απουσιάζει οποιαδήποτε μουσική – φωνητική – καλλιτεχνική δραστηριότητα. Στη δεύτερη ομάδα το κύριο – ουσιαστικό αποτέλεσμα που προέκυψε είναι κυρίως η ψυχολογική στήριξη και η ενότητα της ομάδας και δευτερευόντως η μουσική – φωνητική συντήρηση ή μικρή πρόοδος.
- Η συντριπτική πλειοψηφία των διευθυντών χορωδιών που ανέστειλαν τη λειτουργία της χορωδίας τους θεωρεί αναποτελεσματική τη διαδικτυακή πρόβα.
- Η συντριπτική πλειοψηφία των διευθυντών χορωδιών που επέλεξαν τη διαδικτυακή πρόβα, εκτιμά ότι το κυριότερο όφελος ήταν η ψυχοσυναισθηματική υποστήριξη της ομάδας και η ατομική φωνητική μελέτη, ενώ συμφωνούν ότι δεν κατέστη εφικτή κάποια αξιοσημείωτη μουσική πρόοδος της ομάδας ως χορωδιακό σύνολο.
- Η αθρόα επιστροφή των χορωδιών στη διαζώσης πρόβα μετά το πέρας των περιορισμών της πανδημίας, αναδεικνύει ότι η χορωδιακή πράξη δε μπορεί να έχει μουσικό αποτέλεσμα χωρίς τη ζωντανή – διαζώσης παρουσία των χορωδών και την καθοδήγησή τους από το διευθυντή χορωδίας.

Θετικά αποτελέσματα

Η διαδικτυακή λειτουργία:

- συνέβαλε στην τακτική επικοινωνία χορωδών – διευθυντή χορωδίας.
- συντέλεσε περιορισμένα στη φωνητική πρόοδο των χορωδών.
- εμπλούτισε το ρεπερτόριο ορισμένων χορωδιών με νέα έργα.
- στήριξε ψυχοσυναισθηματικά τους χορωδούς που συμμετείχαν στις πρόβες - συναντήσεις
- ενίσχυσε την προσωπική φωνητική μελέτη των χορωδών.
- έφερε στο προσκήνιο εναλλακτικούς τρόπους λειτουργίας της χορωδίας μέσω τεχνολογικών εργαλείων που ενδεχομένως στο μέλλον αποφέρουν εγκυρότερα αποτελέσματα.

Αρνητικά αποτελέσματα

- Η φωνητική τεχνική της πλειοψηφίας των χορωδών αποδυναμώθηκε.
- Οι χορωδίες έμειναν χωρίς ενεργή καλλιτεχνική δράση για μια μακρά περίοδο 18 μηνών, με εξαίρεση ορισμένες επαγγελματικές παραγωγές από μεγάλους μουσικούς οργανισμούς της χώρας (ΜΜΘ, ΜΜΑ, Λυρική Σκηνή κ.λπ.), οι οποίοι απασχόλησαν κατά κύριο λόγο μικρό αριθμό επαγγελματικών ή ημι-επαγγελματικών χορωδιών.
- Ορισμένες χορωδίες διαλύθηκαν.
- Οι διευθυντές χορωδιών που επέλεξαν την αναστολή λειτουργίας των χορωδιών τους βρέθηκαν σε μουσική – χορωδιακή απραξία για μακρύ χρονικό διάστημα περίπου 18 μηνών.

Προτάσεις για το μέλλον

- Η τεχνολογία έχει προοδεύσει σημαντικά σε θέματα που αφορούν την εξάλειψη της καθυστέρησης του ήχου και μάλιστα, τον Νοέμβριο του 2021, η πρώτη ερευνήτρια είχε την ευκαιρία να λάβει μέρος στη ζωντανή δοκιμή του προγράμματος *Music Box* που παρουσιάστηκε πειραματικά στην Παγκόσμια Ολυμπιάδα Χορωδιών στο Βέλγιο, όπου διαπιστώθηκε απειροελάχιστη έως μηδενική καθυστέρηση του ήχου ανάμεσα στα διαφορετικά δωμάτια και ορόφους (music boxes) που βρισκόταν ομάδες τραγουδιστών και το μαέστρο που διεύθυνε από απομακρυσμένο σημείο. Το πρόγραμμα βρίσκεται σε πειραματικό στάδιο και ενδέχεται να προσφέρει στο μέλλον αποτελεσματική εφαρμογή σε περιπτώσεις απομακρυσμένων ομάδων τραγουδιστών, όχι απαραίτητα λόγω κάποιας πανδημίας.
- Η εμπειρία που ζήσαμε όλοι μέσα από τις συνθήκες της πανδημίας μας έκανε να συνειδητοποιήσουμε όλες τις παραμέτρους της λειτουργίας μιας χορωδίας (μουσικές – κοινωνικές – ψυχολογικές) και να επαναξιολογήσουμε ζητήματα που μέχρι σήμερα ήταν δεδομένα. Αυτές οι διαπιστώσεις μας έδωσαν περισσότερη γνώση και ο καθένας μετά το δικό του προσωπικό βίωμα ως διευθυντής χορωδίας, σταθμίζει τα θετικά και αρνητικά στοιχεία της επιλογής του και διαμορφώνει τους μελλοντικούς του ορίζοντες για την επαναφορά της χορωδίας του στην προ πανδημίας κατάσταση.
- Συγκριτικές έρευνες με παρεμφερείς έρευνες στο ίδιο θέμα σε άλλες χώρες και πολιτισμούς, μπορεί να οδηγήσουν σε πιο αποτελεσματικούς τρόπους εφαρμογής της τεχνολογίας στο μέλλον, όχι αναγκαία σε περιπτώσεις πανδημίας, δημιουργώντας νέα δεδομένα στο τομέα της χορωδιακής πράξης και καλλιτεχνικής δράσης.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Braun V., & Clarke V. (2022). Thematic analysis: A practical guide. *SAGE Publications*.
- Daffern, H., Balmer, K., & Brereton, J. (2021). Singing together, yet apart: The experience of UK choir members and facilitators during the Covid-19 pandemic. *Frontiers in Psychology* 12, 624474. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.624474>
- Interkultur (20.04.2021). *What psychological effect has the pandemic on choral singers? Research survey by the universities of Milan and Padua*. Ανακτήθηκε στις 19/02/2022 από: <https://www.interkultur.com/fr/actualites/interkultur-news/details/news/what-psychological-effect-has-the-pandemic-on-choral-singers/>
- Lamm, K. (χ.χ.). It's time to bring the choir back! Rebooting the choir after the pandemic. Ανακτήθηκε στις 13/02/2021 από: <https://www.theguardian.com/music/2021/apr/22/choirs-coronavirus-covid-19-us-virtual-singing>
- Μελιγκοπούλου, Μ. (2019). *Η παιδική σχολική χορωδία στο σύστημα μουσικής εκπαίδευσης μέσα στο πλαίσιο της ελληνικής πραγματικότητας: σύγχρονες τάσεις και αποτελεσματικές εφαρμογές* [Διδακτορική διατριβή, Ιόνιο Πανεπιστήμιο]. Ιόνιο Πανεπιστήμιο. <https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/18434>
- Paul, K. (22.04.2021). Please don't stop the music: how choirs are singing through the pandemic. *The Guardian*. Ανακτήθηκε στις 10/02/2022 από: <https://www.renewingworshipnc.org/its-time-to-bring-the-choir-back-rebooting-the-choir-after-the-pandemic/><https://www.theguardian.com/music/2021/apr/22/choirs-coronavirus-covid-19-us-virtual-singing>
- Sharp, T. (14.10.2020). The pandemic shut down choirs. We're finding new ways to sing together. *Washington Post*. Ανακτήθηκε στις 12/02/2022 από <https://www.washingtonpost.com/opinions/2020/05/14/pandemic-shut-down-choirs-were-finding-new-ways-sing-together/>
- Stayathomechoir (χ.χ.). Benefits of Joining a Choir during the Pandemic (Yes – even a Virtual Choir!). Ανακτήθηκε στις 13/02/2022 από <https://www.stayathomechoir.com/benefits-of-joining-a-choir-during-the-pandemic/> (10.3.2022)
- Tamplin, J., & Thompson, Z. (2023). How health-focused choirs adapted to the virtual world during the COVID-19 pandemic - An international survey. *The Arts in psychotherapy*, 82, 101997. <https://doi.org/10.1016/j.aip.2023.101997>

Λογισμικό ανάλυσης ποιοτικών δεδομένων

<https://www.maxqda.com/> Επίσκεψη στις: 21.2.2022